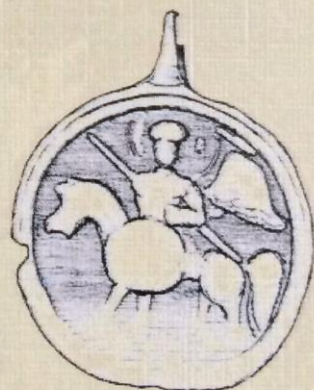

АРХЕОЛОГІЯ БУКОВИНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тези доповідей IV міжнародного
наукового семінару

м. Чернівці, 11 грудня 2020 року

З М І С Т

Бандрівський М., Білик М. Нові матеріали початку ранньозалізного періоду з Галиці Сокирянського району Чернівецької області	9
Бандрівський М., Яворський М., Писанчин О. Малознаний рукопис Антоні Шнайдера про ймовірне місце поховання Атілли в Північно-Східних Карпатах	12
Баюк В. Трикутна кахля із Луцького Окольного замку	15
Белінська С. Відображення давньої та середньовічної історії в археологічній експозиції Чернівецького обласного краєзнавчого музею	16
Боднарюк М. Археологічні дослідження в с. Опришени Глибоцького району в 2020 р.	20
Буйновська Є. Хотин історичний.....	22
Буравченко В., Ільків М. Портативний сонячний годинник з Малої Хортиці: досвід реконструкції	25
Буравченко В., Тага Yasin Arslan, Ільків М. Деякі технічні характеристики тимпана до астролябії із Сучави	29
Вакуленко Л. Житло з пічкою-кам'яною як етнічна ознака раних слов'ян.....	34
Возний І. Житла VIII-X ст. з північної частини Буковини	37
Гринюка Б. Археологічні пам'ятки села Коцюбинці на Тернопільщині.....	40
Гринюка Б., Добрянський В. Перстень XVI-XVIII ст. із Золотого Поточу поблизу Бучача	43

Гуцал В. Археологічні дослідження Чернівецького університету 1957 р.....	46
Dergaciova L., Bodnariuc N. Numismatic discoveries from Bârlinți site in Northern Bukovina.....	51
Добрянський В. До питання функціонування городищ княжої доби у нижній течії межиріччя Серету та Джурина: апробація матеріалів з археології та ономастики.....	54
Добрянський В. Фалічна підвіска римського часу із Західного Поділля.....	60
Добрянський В., Площанський П. Попередні результати археологічних та спелеологічних досліджень біля печери Теклівська на лівобережжі Дністровського каньйону.....	65
Драгомирецька О. Намистини «мінського типу» з Чорнівського городища – шедеври ювелірного мистецтва давньоруського часу.....	68
Желага Д., Черновол Д., Якубина С., Поміркоаний В. Пам'ятки трипільської культури за результатами розвідок на Сокирянщині 2019 р.	71
Льків М., Боднарюк М. Гривна-корона зі Станівців на Буковині.....	74
Льків М., Якубина С. Ножі з клеймами Ранньонового часу з поселення Лопатове.....	77
Калініченко В., Михайлина Л., Пивоваров С. Нові знахідки предметів озброєння і спорядження бойового коня з Ревнянського городища.....	82
Калініченко В., Пивоваров С. Реконструкція круглих бляшок з Рідківецького археологічного комплексу VIII-XI ст.: до постановки проблеми.....	84

1402 (no. 6-7), one and a half groat of the 4th type, dated between 1415 and 1430 (no. 8) and five copper coins of a small module called pul (pulo), produced most likely between 1425 and 1430 (no. 9-13); one and a half groat from Stephen II of the 2nd type, struck in 1433-1435 (no. 14); three coins of one groat minted by Stephen III, attributed to the 2nd type and dated between 1476/1479 and 1497 (no. 16-18); one groat from Bogdan III of the 1st type preserved in a bad condition and struck over a half Lithuanian groat of an unidentified issuer (no. 19); three pieces of one groat from Stephen IV, struck during his reign (no. 20-22); as well as one unepigraphic coin left unidentified (no. 15) and two other pieces struck from a copper alloy, which may be considered imitations or forgeries after original issues of Peter I or Roman I (no. 4-5).

The complete data on numismatic materials will be published in Romanian archaeological journal «Arheologia Moldovei» this year (vol. XLIII, 2020).

Briefly described Moldovan issues covers the classical period of their history – from the late 14th c. until the first half of the 16th c. They complete the other monetary finds in the area of the site and shows uninterrupted activity of it from the 14th until the 18th cc. But the most relevant are coins dated from the 14th c., namely the Moldovan items minted by Peter I and Roman I, as well as the imitations and/or forgeries made following original types. The number of the coins, as well as their diversity indicates their intensely participant in the local coin circulation since the last quarter of the 14th c. According to this fact, the settlement was populated before it was mentioned in the written sources as boyar Bîrlea property, founded by him.

Володимир Добрянський (Чортків)

**ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОРОДИЩ
КНЯЖОЇ ДОБИ У НИЖНІЙ ТЕЧІЇ МЕЖИРІЧЧЯ
СЕРЕТУ ТА ДЖУРИНА: апробація матеріалів з
археології та ономастики**

Під час археологічних досліджень старожитностей значна увага надається збору інформація *топонімії* місцевостей, проводиться опитування тутешніх мешканців та старожилів щодо фольклорного матеріалу: *легенди, перекази, оповіді*. Це цілком ірраціонально,

адже такі топоніми, які виникли на апелативному рівні як *вал, городище, під валом, замчище, замкова гора* і т.п., обов'язково вказують на об'єкт матеріальної культури. Але, на превеликий жаль, в деяких публікаціях такий «фольклор» та «народна етимологія» походження географічних назв стають вагомим доказом реалій минулого. Тому зазначмо, що ця *народна етимологія пов'язана із усною народною творчістю і є нічим іншим, як казковим і фантастичним перекручуванням історичних фактів та подій, в котрих лише іноді можна знайти достовірні зерна істини*. Тому археологам та історикам потрібно бути обачними у цих питаннях і завжди звертатися до фахівців із **ономастики** – спеціальної мовознавчо-лінгвістичної дисципліни, яка займається етимологією походження особових імен, прізвищ, прізвиськ (антропонімів) та географічних назв – це своєрідна археологія у мовознавстві.

Отож, головною темою і метою цієї публікації поставлене завдання, щоб вирішити маловідомі й невідомі факти історії: чи існували городища у княжий період в межиріччі **Серету та Джурина**, опираючись як на археологічні дані, дослідження із топонімії та ономастики.

Наприклад, в *Наукових записках НТШ (Т. 149, 1928 р)* була надрукована стаття **Юрія Полянського «Нові археологічні знахідки з Галичини»**, в якій подається інформація про археологічні дослідження в с. Голіградах на Заліщанщині. Науковець зазначав, що: *«між населенням Голіград є переказ, що на полях «Вигошева» було містечко «Вигошів». Сліди княжих пам'яток утверджують правдивість цього переказу»*.

Для того, щоб розібратися із такими висновками, залуцаємо й аналізуємо дані археології, ономастики та джерелознавства.

1. Стверджуємо, що назва мікротопоніма **Вигошів** має відантропонімне утворення з посесивним суфіксом **-ев (>-ів)**. Для йоготвірноїоснови послужило давньоукраїнське ім'я ***Вигошъ**. Воно може бути усічено-суфіксальним варіантом давньослов'янського композитного антропоніма, перший компонент якого починається на **Ви-** (для порівняння: Витомиръ, Виторадъ, Витославъ). Очевидно, що с. **Вишгородок** Ланівецького р-ну Тернопільської обл. в минулому міг бути літописним **Вигошевъ**, який засвідчений в Іпатіївському літописі за 1152 р. Фахівці з ономастики виводять його назву як **«дворъ, замокъ Вигоша»**. У нашому випадку,

мікротопонім **Вигошів** із **Голіград** також є давнім, а його назва походить від давньоукраїнського антропоніма ***Вугошъ**. Хоча населений пункт **Вугошевъ** припинив функціонувати, але назва збереглася в мікротопонімії села.

На жаль, але жодних фортифікацій в *урочищі* **Вигошів** немає, навіть окремих фрагментів *ровів* чи *валів*, котрі б свідчили про якесь давнє укріплення у цій місцевості. Звісно, що доречніше провести додаткові, нові археологічні обстеження околиць **с. Голігради**, щоб остаточно підтвердити правдивість укріплень княжого часу.

2. Далі **Ю. Полянський** повідомляє, що «*від одного старенького чоловіка чув я дуже цікаве пояснення села Голігради, після його слів місцевість ця звалася давніше «Ольгинград» або город княгині Ольги*».

Тепер даємо пояснення: нині село **Голігради** розташоване на рівнинному плато каньйоноподібної долини р. Серет, яке було перенесене туди в 1970-х роках, у зв'язку зі спорудженням Касперівської ГЕС. Раніше воно знаходилося в глибокому яру, на лівому березі р. Серет. Перші писемні згадки про село знаходимо у документах за **1530** (було знищеним), згодом **1542** та **1556** роки – про це є відомості у *XVIII томі* збірника документів «*Zrodla dziejowe. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym*» (Варшава, 1902). В *люстрації Подільського воєводства 1665 р.* («*Архив Юго-Западной России*» Т. II. – Ч. VII. – С. 503-516) зазначалося, що в зв'язку із голодом, епідемією та переселенням жителів Подністров'я, в Голіградах проживала лише одна родина. Тодішня назва села – **Горигляди (Horihladi)**, такою ж вона засвідчена у *Йосифінській (1785-1788) метриці (Horyhlady)*, однак у *Франсиканській (1819-1820) метриці* – це **Holihrady (Голігради)**. З огляду етимології походження назви села можна ствердити, що утворення ойконіма **Горигляди (Horihladi, Horyhlady)** із закінченням на **-и**, відбулося від *патронімної, родової чи родинної назви*, яка мотивована давньослов'янським іменем-комполитом або давньоукраїнським комполитним прізвиськом від ***Гориглядь** (для порівняння: *Горивой, Гориславъ*). Дуже сумнівно, що новозасвічена назва **Голігради** має *антропонімне* походження, наприклад від ***Голиградъ** (пор.: *Горивой, Гориславъ*). Зміна назви села могла спричинитися, наприклад, канцелярською помилкою.

Адже особи, які складали документи, не завжди правильно і грамотно записували давньоукраїнські назви до граматичних особливостей латинської, давньопольської чи давньонімецької мов. Але другі факти говорять про інше: на протилежному (правому) березі Серету розташоване **с. Лисичники**, біля якого, за інформацією **Ю. Полянського** «в присілку «Миколаївка» городище». Це городище розміщене навпроти **с. Голігради** в уроч. **Замкова гора** на трикутному мисі, який врізається в правий берег р. Серет та омивається правою течією потоку **Ярмівка**. Мис перерізаний ескарпованим ровом глибиною біля 2,5 м та шириною 7-8 м. Інших археологічних старожитностей, окрім касперівської локальної групи культури Трипілья-Кукутені етапу С II, не виявлено.

Стосовно городища поблизу присілка **Миколаївка** та **с. Голігради** існував взаємозв'язок: створена людьми, котрі приїхали із різних місцевостей (але не корінними жителями, на це вказують історичні документи). Зокрема фольклорна легенда про «місто княгині Ольги» із назвою «Ольгин град», була приурочена городищу в урочищі **Замкова гора**. Тобто відбувся процес народної міфологізації та етимологізації одного об'єкта, якого ототожили з іншим – селом **Горигляди**. Отже, тут не має жодної помилки канцеляриста, його не можна звинувачувати у непрофесійності чи малоосвіченості. Лише місцевий фольклор та народна етимологія спричинили зміну назви села. Тому назва **с. Голігради** не має ніякого відношення до *антропонімного* походження, вона виникла виключно на *апелятивному* рівні із двочленною основою: від прикметника **голий** (в значенні «зниклий», «пустий», «неіснуючий», «недіючий») та іменника **град** («замок», «укріплення», «фортеця», «місто»). Тому «Ольгин град» ніколи не існував, а подана інформація не може бути достовірною та правдивою.

3. В статті **Я. Пастернака** «*Західне Поділля на заранні історії*», яка надрукована в «*Історико-мемуарному збірнику Чортківської округи*» (Торонто, 1981) подана лаконічна інформація: «за народною традицією в Голіградах містечко «Вигощів» та город «Голятин». Тут знову переплелися легенди та реальність. Згідно матеріалів археологічних досліджень **Ю. Полянського**, в урочищі **Голятин** виявлена й обстежена пізньопалеолітична стоянка, але старожитностей пізнішого часу не виявлено.

За матеріалами студій з ономастики стверджуємо, що назва *урочища* **Голятин** має *антропонімне* походження, вона є посесивом на **-ин** від давньоукраїнського антропоніма ***Голята**, з основою **гол** «*голий*» + *ят(а)*. На півдні Західного Поділля такі мікротопоніми поширені, особливо на Борщівщині. Аналогічний *мікротопонім* знаходиться поряд, в **с. Касперівцях** – це нижче течії р. Серет. Тож маємо справу із тим явищем, що одна топонімічна назва переноситься в інший масив. Це доволі поширене явище. Наприклад, в **Голіградах** знаходиться *урочище* **Дятлів**, поруч – *печера* **Дятел**. Тобто *печера* отримала свою назву від *урочища*.

Тому *«город «Голятин»* – інша легенда, яка засвідчена другим дослідником – **Я. Пастернаком**. Але коли існує такий *мікротопонім* як **Голятин**, то потрібно провести археологічні обстеження схилів плато між **Голіградами та Касперівцями**, щоб виявити нові старожитності та визначити місце локалізації колишнього *селища* **Голятина**, який би міг існувати у княжу добу. Про якийсь *«город»* мови не ведеться, адже такі легенди про давні міста існують в багатьох селах.

Також у статті **Я. Пастернака** вміщене повідомлення про *городище* в **с. Торське**, але науковець не вказав ні обставин його виявлення, ні місця локалізації. В книзі *«Археологія України»* (Торонто, 1961) відомості про *городище* відсутні.

Основною причиною вважати таємниче за дійсне стала поширеною думка про те, наче **Торське** отримало назву від тюркського племені *торків*. Чому би ні: адже в ті часи племена тюркських народів (*половці, торки, чорні клобуки, тощо*) та *скандинави*, були на військовій службі у Києві та галицьких князів в якості найманого війська, тобто, це були професійні воїни. Тому багато співзвучних за змістом слів краєзнавці та історики виводять етимологію походження деяких населених пунктів Західного Поділля винятково їм, наприклад, це *Полівці, Черкавшина, Базар, Ягільниця, Палашівка* тощо. Аналогічна ситуація із **с. Торське**. Спростував такі припущення провідний фахівець з української ономастики, проф. **Михайло Худаш** (1925-2011). У монографії *«Карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелативних антропонімів)»* (Львів, 2004) чітко вказав, що *«ця назва співзвучна з відомих ще давньоруських часів етнонімом торки, то ж, на перший погляд, можна гадати, що*

від цього етноніма вона й семантично утворена з первісного значення. Насправді, як вказував дослідник – це родова назва. Тобто, в первісному значенні **Торське** означає «*рід або піддани Торка*». Назва ойконіму утворилося як релятив на **-ське** від особової назви **Торко**, яке у первісному значенні виводиться як «*село, дворище Торка*».

Наразі немає достовірних фактів про існування городища у княжий період в **с. Нирків**. Зазначаю, що на території села в XIV-XVIII ст. знаходилося повітове місто **Червоногород Подільського воєводства**, яке із початку XVIII ст. повністю занепало й перетворене на село. Після II Світової війни населений пункт був знятий із обліку даних та увійшов в склад **с. Нирків**. Про давній населений пункт лише свідчить топонімічна назва *урочища* – **Червоногород або Червоне**.

У пізньому середньовіччі тут було повітове місто, яке розмістилося на видовженому мисі, утвореного правим берегом старого русла р. Джурин. Перша писемна згадка про **Червоногород** датована 1393 р. **Супральським літописом**, в якому велася мова про похід литовського князя Вітовта на Поділля. У літописі зазначалося, що весною «*князь великий Витовть первеи пришедь ко Бряславлю, и выима Бряславль, и пришедь к Соколю и Соколец выняль, и пришел ко Каменцу в ночи и Каменца добыл; а потом Смотричь выняль, и Скалоу и Червьленыи городокъ, и вси городы позаседал*».

Згідно першої згадки ойконім носив назву **Червьленыи городокъ**, тобто він двохчленний, виник на апелятивному рівні. Місто отримало свою назву від **Червьленыи** – **червоний** (з праслов'янської *čьrv(j)enъ*; старослов'янської *чрьвенъ, чрьвленъ*; давньоукраїнської *чрвленъ*) – це колірна ознака, адже замок знаходився на високій скелі сформованою із пісковиків червоного відтінку. Про це влучно зазначили **М. Баліцький та Т. Ліпінський** у *II томі* своєї книги «**Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym**», (Варшава, 1845). Друга назва **городокъ** утворені семантичним способом від давньоруського апелятива **городокъ** «(невелике) укріплене поселення», яке утворене за допомогою суфікса **-къ** – від **городъ** (<**gordъ*). В давньоукраїнській мовній лексиці **городокъ** – це «*укріплена маленька фортеця*», аналогічний відповідник у польській мові **grodek** «*maly zamek, male miasteczko warowne*».

Матеріали археологічних досліджень засвідчили наявність в урочищі старожитностей *ранньозалізного часу, черняхівської культури, XII-XIII ст., пізньосередньовічного та ранньомодерного часу*. Водночас постає риторичне запитання: чи насправді існували укріплення у княжий період? Стосовно пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу маємо однозначну відповідь: так. Про це свідчать *писемні й архівні джерела й документи*. Про княжу добу однозначної відповіді дати не можливо до тих пір, поки не будуть проведені ґрунтовні археологічні дослідження.

Таким чином, в галузі *середньовічної археології* велике значення має збір матеріалу із місцевої *топонімії*, але його необхідно ретельно опрацьовувати виключно на засадах мовознавчої-лінгвістичної дисципліни – *ономастики*.

Володимир Добрянський (Чортків)

ФАЛІЧНА ПІДВІСКА РИМСЬКОГО ЧАСУ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Із сивої давнини, завдяки географічному місцерозташуванню та природним факторам, терени Західного Поділля завжди відзначалися постійною активністю заселення. Місцеве населення вдало використовувало і пристосовувало природні умови та ресурси для своїх потреб: успішного ведення сільського господарства; розвитку торгівлі; виникнення ремесел; обороноздатності. Лише за попередніми підрахунками, на Західному Поділлі виявлено, обстежено та досліджено близько тисячі археологічних старожитностей. Тому цей регіон, у якому локалізується і знаходиться найбільша їх чисельність, посідає провідне місце в Україні. Доволі цікавою, цінною та неординарною знахідкою, стала випадково знайдена фалічна підвіска римського часу (рис. 1, 3).

Фалічна підвіска знайдена на багат шаровому поселенні поблизу с. Росохач біля Чорткова Тернопільської обл., яке виявлене та обстежене автором статті у 1990 р. Тоді, у час археологічного обстеження пам'ятки, були виявлені старожитності таких культур: трипільської, Ноа, Гава-Голігради, скіфського часу, черняхівської культури та княжої доби (XII-XIII ст.). Встановлено, що поселення знаходиться у північній околиці с. Росохач в уроч. Жидків. Воно розляглося вздовж лівого схилу пологої тераси завдовжки 600-